

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

"מעוות לא יוכל לתקון" עיון בנובלה "בדמי ימיה" מאת ש"י עגנון

כתב: ד"ר שלמה הרציג, מפמ"ר ספרות

א. פרטי רקע ראשוניים

ב. אפיון היצירה

ג. עיון ופרשנות

א. פרטי רקע ראשוניים

הנובלה "בדמי ימיה" הפותחת את הקובץ "על כפות המנעול", בהוצאת שוקן, ראתה אור לראשונה בכתב העת "התקופה" (הוצאת 'שטיבל') בוורשה בשנת תרפ"ג (1923); זוהי תקופת שהותו של עגנון בגרמניה (1912 – 1924). בביקורת הספרות נתפסת נובלה זו כאחת מיצירות המופת הגדולות ביותר בפרוזה של עגנון, וכביטוי שלא נודע כמותו לעומק ההתבוננות ביחסי אם ובת בסיפורת העברית. עלילת "בדמי ימיה" ולשונה שימשו מקור לארמזים בכתבי עמוס עוז, א.ב. יהושע וסופרים נוספים. ניתן אף לומר, שיצירה זו העמידה 'דגם יסוד' לתיאור יחסים במשפחה; דגם שמצא את ביטויו למשל ברומנים "שרשי אויר" מאת רות אלמוג (כתר, 1987) ו"חיי אהבה" מאת צרויה שלו (כתר, 1997).

עגנון עצמו כלל את כל יצירותיו בכרך "על כפות המנעול" תחת כותרת המשנה 'סיפורי אהבים'; כותרת שמן הסתם מקטינה-משהו את הקשרים הרומנטיים (1) בין הדמויות ביצירות אלה (סוגיה שכבר זכתה לעיון לא מועט). ואם בעיון עסקינן, הרי שהנובלה "בדמי ימיה" נדרשה לפני ולפנים על ידי גדולי חוקרי הספרות ופרשניה ופנים רבות נמצאו לה בכתביהם. אשר על כן, מרבית דברי יהוה מעין סיכום לתזות ידועות ומקצתם יהוה אולי חידוש בפרשנות הנובלה. בכל מקרה, אין בכוונתי להביא גאולה לעולם באמצעות הבאת דברים בשם אומרם, שכן אין מטרת כתיבתי עיונית-אקדמית, אלא רצון להציע קווים מנחים להוראת נובלה מרתקת זו של עגנון.

הטקסט שיעמוד במוקד עיוני הוא הסיפור "בדמי ימיה", כפי שהוא מופיע בחוברת ללומד: "בדמי ימיה ועוד סיפורים" בהוצאת 'שוקן' (ירושלים ותל-אביב, 1991) הכוללת ביאורים ופירושים של שולמית ומשה יקיר.

לסיום, אודה לכל הקוראות של טיוטת המאמר שבהערותיהן ובהארותיהן תרמו להשבתו: ד"ר מלכה שקד (יו"ר ועדת המקצוע ספרות), ד"ר פנינה שירב (חברת ועדת המקצוע ספרות), גב' רחל בר-בראונר, גב' הגר אור (מדריכות ארציות להוראת ספרות).

(1) 'רומנטיקה' הוא מושג רב-משמעי. טווח משמעויותיו במאמרי נע בין מילה נרדפת לאהבה, לבין אהבה שהיא 'גדולה מהחיים'.

[חזרה <<](#)

ב. אפיון היצירה

"בדמי ימיה" הוא סיפור בגוף ראשון, אשר ככלל מבנה עלילתו הוא כרונולוגי-ליניארי, אך משובצות בו דיגרסיות (סטיות) אחדות מרצף הזמנים הסדור. עלילת הסיפור המרכזי בנובלה זו מסופרת מפיה של אישה צעירה בשם תרצה המשחזרת את קורותיה משנת מותה של אמה ממחלת לב - תרצה אז כבת שתים עשרה ואמה בת שלושים ואחת בלבד - ועד להיותה של תרצה, כעבור כשש שנים, אישה נשואה המצפה ללידת תינוקה הראשון. ניתן, אגב, לעקוב בקלות אחר חלופיות הזמן ביצירה, שכן רבים ומפורשים בה ציוני העונות והשנים (וראו, למשל, ציוני גילה המפורשים של תרצה, עמ' 14; עמ' 28). לשונה של הנובלה היא ברובה הלשון

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

המקראית, אותה רכשה תרצה, במסגרת חינוכה, מפי מוריה.

למעשה, רק בסיום מסתבר לנו הקוראים, שזה עתה קראנו ביומנה האישי של תרצה, שעל עצם כתיבתו היא מקשה במילים: "יש אשר אמרתי על מה כתבתי את זיכרונותי, מה חדשות אשר ראיתי ומה הדברים אשר יש עמי להודיע אחרי?" (עמ' 50). והיא מתרצת ועונה בהיגד ביבליוטראפי מובהק: "ואומר על אשר אמצא מרגוע בכתבי, ואכתוב ככל הכתוב בספר הזה" (שם). אין ספק, שיכולתה של תרצה להעלות על הכתב את סיפור חייה היא ראשיתו של מסע התפכחות, המסייעים בידה להביט נכוחה על התהליכים שחוותה ולקבל אותם כאישה ההולכת ומתבגרת.

בתוך 'יומנה' של תרצה משובצים שני סיפורים נוספים בגוף ראשון, האחד הוא יומנו האישי של עקביה מזל (עמ' 18 – 25), אהובה לשעבר של לאה, אמה של תרצה, ומי שלימים יהפוך לבעלה של תרצה. ביומנו משחזר מזל את סיפור הגעתו מוינה העיר הגדולה, לאחת מערי השדה במדינה, כסטודנט צעיר לפילוסופיה, ואת סיפור אהבתו הנכזבת ללאה. הסיפור השני מסופר אף הוא מפי עקביה מזל, ובו עקביה שוטח בפני תרצה את סיפורה של משפחתו, וליתר דיוק, את סיפור חייה הייחודי של אמו (עמ' 34 – 36).

מבחינה ז'אנרית ותמאטית קשה לאפיין, באופן חד משמעי, את הנובלה "בדמי ימיה". האם מדובר בסיפור אהבה? בסיפור התבגרות? בטרגדיה בפרוזה? בכלום? אין ספק, למשל, שעלילת הנובלה מיוסדת על יסודות טרגיים מובהקים (הסבל והמוות הם הבולטים שבהם), שכן לא רק לאה מתה בדמי ימיה, מה גם ש'מותה' הנפשי מתרחש ימים רבים לפני מותה הממשי ממחלת הלב; למעשה, כל גיבורי היצירה 'מתים' בדמי ימיהם: מינץ (מטבע), בעלה של לאה ואביה של תרצה, אומלל בחיי נישואיו עם אשתו האהובה, שאיננה משיבה לחיקו אלא חיבה 'בלבד': "שמאלו תחת לראשו וימינו בימינה" (עמ' 7), תיאור המהווה סטייה משמעותית מן המקור המקראי הארוטי (שיר השירים, ב, 6); ואומלל הוא עוד יותר לאחר מותה, שעל כן הוא מבלה את ימיו בהתמכרות לזכרה ולקברה (עמ' 15); עקביה מזל אף הוא כמעט מסיים את חייו בשולי העיר ובחייטות בקברים, ותרצה, כך נראה, מסיימת את סיפור זיכרונותיה בנובלה, כאישה צעירה הנשואה באי-אפשר למשורר ומלומד מזדקן, שאיננו בנוי כלל לחיי נישואין (עמ' 49).

אפילו לנדא, מחזרה הצעיר והחסון של תרצה חותם את דרכו בנובלה כשבר כלי: "עיניו העמיקו לחייו שופו וריח בגדיו כריח הטבק הקר. ופניו כפני איש חולה", (עמ' 39). חיי נישואין ללא אושר, וללא ילדים, הם גם מנת חלקם של מינטשי, חברתה של לאה, ובעלה מר גוטליב. את תסכולם הם פורקים על ראשה של פרטשי, בת אחות מינטשי המתה: "כי ריב היה בין מינטשי ובין אם הנערה ותפקוד עוון אם על בת" (עמ' 17). (לדעת פרשנים, דמותה של מינטשי גוטליב ראויה לעיון משמעותי, שמקוצר היריעה לא יעשה כאן, בנוגע לתפקיד הכפול שהיא ממלאת בחייה של תרצה, דוחפת את תרצה לזרועות עקביה מזל ובולמת אותה בעת ובעונה אחת). ובאחת, דומה כי קללה הוטלה בשלשלת הדורות, והיא פוקדת עוון הורים על בנות. ואם בטרגדיה בפרוזה עסקינן, עולה השאלה: מהי הפרת החוקים או המוסכמות, שבשלה 'נענשים' גיבוריה הטרגיים המרכזיים של היצירה?

[חזרה <<](#)

ג. עיון ופרשנות

ההתבוננות בנובלה "בדמי ימיה" תעשה בשלושה מישורים, שהופרדו זה מזה לצרכים אנאליטיים בלבד, בעוד שלמעשה אחוזים הם זה בזה ומזינים זה את זה, ללא הפרד. למותר לציין, שאין כוונתי למצות במאמרי את העיון ביצירה, ודאי לא להציע איזו פרשנות בלעדית או 'מוסמכת' שהמורים מחויבים בה, אלא להציע תשתית עיונית אפשרית להוראת אחת הנובלות

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

המורכבות והקשות להוראה ולמידה של עגנון. מאמרי עיון ופרשנות נוספים תמצא הקוראת החרוצה בקישור שלהלן (בטוחני שהמורות לספרות ידעו להיזהר, ואף להזהיר את תלמידיהן, מפני חומרי פרשנות קלוקלים המציפים את האינטרנט-מרשתת). לבסוף אומר שהמנגנון הדידקטי להוראת היצירה הוא באחריות המורה בלבד:

[בדמי ימיה](#)

[חזרה](#) <<

1. [המישור החברתי-היסטורי](#)
2. [המישור הפסיכולוגי וכוחו של הגורל](#)
3. [המישור האידיאלי](#)
4. [סיכום](#)

1. המישור החברתי-היסטורי

עלילת הנובלה "בדמי ימיה" מתרחשת בשלהי המאה התשע עשרה, ראשית המאה העשרים, באחת מערי השדה באימפריה האוסטרו-הונגרית (מן הסתם, בוצ'ץ עיירת הולדתו של עגנון עצמו, המופיעה כשבוש בסיפור ה'המשך' של "בדמי ימיה", הלוא הוא הרומן סיפור פשוט). ברקע' עלילת הסיפור - ה'רקע' כאן במירכאות, שכן אין מדובר ברקע בלבד, אלא בתמה משמעותית ביצירת עגנון - עימותים אופייניים לעת ההיא בין אורח החיים היהודי-מסורתי לבין אורח החיים היהודי-מודרני. גיבורי הנובלה, ולפחות, המבוגרים שביניהם, הם אנשים מאמינים שומרי תורה ומצוות, כפי שמעידות סצנות בית הכנסת בנובלה (עמ' 21; 27), אך ניכרת בסיפור חדירתם של אלמנטים משכיליים-חופשיים לעולמה של העיירה היהודית. כך, למשל, צעירי עיר השדה הקטנה מפצירים בעקביה מזל, הסטודנט לפילוסופיה שהגיע מוינה העיר הגדולה, שילמדם 'השכלה', והוא אמנם עושה זאת לפרנסתו, למרות שכל חפצו הוא להתנער מן ה'השכלה' ולחזור לדרך ה' (עמ' 21; 23).

בהקשר זה כדאי לעיין בסצנה מרכזית בנובלה המתוארת ביומנו של עקביה מזל. עקביה הצעיר מביט מבעד לחלון עליית הגג בדירת הוריה של לאה, בה הוא מתארח, וצופה בבנות הארץ (נערות גויות) השואבות מים מן הבאר והנה: "איש יהודי ייגש אל אחת הנערות לשתות מים מדליה. יהודי קראתי מחדר עלייתי, מה לך לשתות מים שאובים, הלא כל הבאר לפניך, באר מים חיים, ולא ישמע היהודי את קולי כי על הארץ יכרע ואני מרומים אשכון." (עמ' 22). סמליות רבה טמונה בסצנה זו, שכן היהודי הכורע על הארץ ואינו קשוב לעקביה, מייצג את תאוות ה'שאיבה' ממקורות זרים, בעוד תורת ה' כולה (באר המים החיים) מונחת לפניו.

אפילו אביה של תרצה מביא לבתו הצעירה מורה 'משכיל', כדי שילמדה בביתם דקדוק עברי (במונחים גרמניים) כמנהג המשכילים בעת ההיא, ובצדו, מלמד שילמדה סידור וחומש, כמנהג היהודים האדוקים מדורי דורות. עימות טיפוסים פורץ בין המלמד למורה (עמ' 13 – 14). בהמשך, בצד לימודים בבית-ספר "פולני" (עמ' 27) שוכר האב את שירותיו של מר סגל המלמד את תרצה עברית, מקרא, מדרשי חז"ל וכישורי כתיבה (בעברית). בהגיעה לגיל שש-עשרה נשלחת תרצה, על ידי אביה, ללמודים בסמינריון למורות; מוסד נוצרי-חילוני, שנערות יהודיות רבות מכשירות עצמן בו להוראה, גם בכפרי הגוים (עמ' 28). עקביה מזל עצמו הוא מורה בסמינר.

בנוסף, הן מינץ, אבי תרצה, והן גוטליב, בעלה של מינטשי, חברתה הטובה של לאה, הם אנשי עסקים אמידים, שמשא ומתן להם עם הגוים ברחבי האימפריה האוסטרו-הונגרית (מינץ הוא סוחר קטניות וגוטליב מחזיק בביתו מפעל תמרוקים). כל אלה הן עדויות ברורות לשבירת מחיצות הגטו ולשילוב היהודים בתרבות ובכלכלה המקומיות, מה שאיננו מונע כמובן גילויים חריפים של אנטישמיות, כמשתקף, למשל, בסיפור חייו הטרגי של אבי לאה (עמ' 20).

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

גם לתנועה הציונית, בעת ההיא, ניתן ייצוג בנובלה, בדמות מחזרה הצעיר של תרצה, לנדא, בן חוכר הכפר, השולח לתרצה "מכתבי מליצה וחזון על ישראל וארצו" (עמ' 38). נציין גם את קיומן הבו-זמני של נורמות שונות בתחום הזיווג בין המינים: שיטת השידוכים המסורתית: "ואני בטרם נוצרת ידעתיך, על ידי הייתה אמך לאשה לאביך" (עמ' 31) אומר השדכן גוטסקינד לתרצה. ובמקביל, אנו רואים את היוזמות הרומנטיות העצמאיות של הצעירים; כך נוהגים לאה ועקביה בצעירותם, וכך נוהגת, וביתר שאת, תרצה היוזמת את קשר ה'אהבה' עם עקביה מזל.

<< [חזרה](#)

2. המישור הפסיכולוגי וכוחו של הגורל

עלילת הנובלה "בדמי ימיה" מעמידה במרכזה התרחשות 'רומנטית' לא שגרתית: נערה כבת ארבע עשרה (תרצה), שזה לא מכבר התייתמה מאמה הנערצת עליה, מתוודעת לקשר האהבה שהתקיים בעבר בין אמה (לאה), אז צעירה כבת שמונה עשרה, לבין סטודנט לפילוסופיה צעיר לימים בשם עקביה מזל, שהגיע מוינה העיר הגדולה לבוצ' והתארך בבית הוריה; לאה ועקביה התארסו, באופן לא רשמי, באמצעות קריאה משותפת בכיתוב שעל ה'מזרח' בבית הורי לאה (עמ' 23 – 24). סיפור אהבה זה נגדע בעודו באבו על ידי אבי לאה, בנימוק שלא חולה במחלת לב תורשתית, ורק איש עשיר יוכל לסייע בריפוייה. וכך, במצוות הוריה, נשאה לאה לסוחר הקטניות העשיר מינץ, הלוא הוא אביה של תרצה. דא עקא, שלא די בכך שכספו של האיש לא סייע בהצלת חייה של לאה, אלא שעל פי עדות בתה: "מעט ורעים היו ימי שני חייה" (עמ' 9), ובסופו של דבר היא מתה בדמי ימיה ממחלת הלב.

כעת מגלה תרצה עניין רב באירועי העבר: "על משכבי בלילות שאלתי בלבי, לו נשאה אמי למזל כי עתה מה היה? ומה הייתי אני?" (עמ' 17). תרצה ממשיכה לגלות עניין בדמותו של אותו אדם (עקביה מזל), שנשאר לגור בעיר השדה והפך בינתיים לרווק מתבודד המצוי במחצית שנות השלושים לחייו. תחילה משמש מזל כמורה בסמינריון למורות, ואחר כך כחוקר קדמוניות העיר. העניין של תרצה בעקביה הופך להתקרבות יזומה מצדה, ובשלב הבא למרדף אובססיבי של תרצה אחר עקביה, תוך שהיא מוותרת על חיזוריו הנואשים של לנדא, בחור צעיר ומרשים, בן גילה, המבקש לשאתה לאישה. בסופו של דבר, תרצה, שכבר הגיעה לגיל שמונה עשרה, גוברת על התנגדותם הרפה של אביה ושל מינטשי גוטליב ו'מאלצת' את מזל, שכבר הגיע לשנתו הארבעים, להינשא לה, רק כדי לגלות, שהמהלך כלל לא הביא אושר לחייה.

למותר לציין, שהשאלה המרכזית העומדת בפני קוראי הנובלה היא: מה מניע את תרצה? מה דוחף אותה בעקשנות רבה כל כך לזרועות אדם מבוגר בהרבה ממנה, שכל מבוקשו הוא להתמיד בבדידותו, בספריו ובקבריו, וכדבריו בניסיונותיו לדחות את חיזוריה של תרצה: "הנה הגיעו ימים שמנוחתי יקרה לי מכל." (עמ' 43). ועוד שאלה: האם בחירה חופשית יש כאן, או שמא כוחות נסתרים (פסיכולוגיים? פטליסטיים? אחרים?) מושכים בחוטי העלילה?

אין ספק, שהפואטיקה העגונית מספקת תשובות מרתקות, ובמישורים שונים, ובכללם המישור הפסיכולוגי, לשאלת המפתח העומדת בבסיס עלילת "בדמי ימיה". כך למשל, ניתן להצביע, כבר בפתיחת הנובלה, על יחסה הפולחני-מעריך של תרצה לאמה אותה היא מתארת כדמות מלאכית שלא מעלמא דין: "ובדברה כמו נפרשו כנפים זכות ויבילוני אל היכל הברכה... בכל עת היו בגדיה לבנים" (עמ' 7). "בערב שבת מתה אמי, כאשה צדקנית מתה" (עמ' 10). יחס פולחני זה מזמן הנמקה פסיכולוגיסטית מובהקת ל'רצונה' התת-הכרתי של תרצה לתקן את ש'עוות' בחיי האהבה של אמה. אגב, יחס פולחני כלפי לאה הוא גם יחסו של בעלה אליה. מינץ מעריך אותה בחייה וסוגד לה גם לאחר מותה, וכדברי המשרתת קילא: "שבע ביום יפקוד את קברה, גם עקבותיו הכרתי שם." (עמ' 15).

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

אלא שאין כל הדדיות ביחסים שבין הבת ואביה לבין האם החולה. לאה שקועה ביגונה העמוק וב'פולחנים' משלה. היא יושבה לחלון כל העת בבגדיה הלבנים וכולה געגועים אל דבר הנסתר מעיני בתה (וגם מעיני הקורא) בשלב זה של עלילת הנובלה. לפני מותה של לאה מתעצם גם פולחן המוות אותו מקיימת לאה באמצעות טקס רב רושם של שריפת כתבים עלומים, אותם היא מחזיקה בתיבה נעולה, שמפתחה על לוח לבה, ואת עשנם היא שואפת לקרבה (עמ' 8 – 9). מאוחר יותר יסתבר לתרצה (ולקורא) שאלו הם מכתבי האהבה שכתב מזל ללאה, מן הסתם, בתקופת אירוסיהם, וכך תצטייר לאה בעיני בתה (לאו דווקא במודע), כמיטב המסורת הרומנטית, כנסיכה השבויה במגדל וממתינה לאבירה-גואלה (סיפור יחסי לאה ועקביה-יעקב כגרסה מהופכת-אירונית של הסיפור המקראי המקורי).

מה שברור הוא, כבר מפתחת הנובלה, שאין ללאה כוחות נפש להקדיש לבתה ולבעלה. תרצה נאלצת 'לביים' כניסה לחדרה של אמה, כדי לזכות במעט תשומת-לב עקיפה ממנה: "פעמים הרבה פתחתי את הדלת למען תשאל מי בא" (עמ' 7). החסך ההורי של תרצה איננו מסתכם רק בהיעדר תשומת לב רגשית מצד אמה. גם אביה של תרצה מפנה את כל האנרגיות הרגשיות המצויות בו כלפי רעייתו האהובה-נערצת ומזניח את בתו הזקוקה לו מאד, במיוחד לאחר מות אמה: "ואני אמרתי ביגוני שכוח שחנני אבי, נשכחתי כי חיה אני." (עמ' 10).

למרבה הפרדוקס, דווקא החסך ההורי ממנו סובלת תרצה דוחף אותה להשלים את החסר באמצעות כניסה מדומיינת ואי-רציונאלית לנעליה של אמה ולתקן את מה שנתפס בתודעתה, וליתר דיוק, בתת-תודעתה, כמהלך לא ממומש, או 'לא סגור' מבחינה פסיכולוגית (unfinished business). תרצה, ספק בוחרת, ספק נדחפת, לחזר אחר עקביה מזל עד לנישואין עמו. כך, באמצעות נישואיה למזל, יכולה תרצה 'לזכות', במקביל, הן בהערכת אמה המתה, והן בדמות האב החסרה לה כל-כך. פרשנות פסיכולוגיסטית אחרת: כך יכולה תרצה ה'מוזנחת' להתריס בפני הוריה ובפני עקביה: שימו-לב, כך ראוי לממש עד ל'סוף הטוב' מהלכים רומנטיים! ופרשנות פסיכולוגיסטית קיצונית עוד יותר: כך 'נוקמת' תרצה בהוריה על הזנחתה.

להערצת תרצה את אמה ולמחסור בדמות אב משמעותית מצטרפת הרגישות המוסרית הגבוהה ורדיפת הצדק של תרצה: "...אמרתי עוול נעשה למזל. ויהי מזל בעיני כאיש אשר מתה עליו אשתו והיא איננה אשתו." (עמ' 17). (כל הדגשים במאמר אינם במקור – ש.ה.).

מעניינת בהקשר זה תגובתה של תרצה לניסיונותיה של מינטשי להניא אותה ממעשיה. מינטשי מנמקת בהגיון את הבעייתיות שבהשתדכותה של תרצה לעקביה: "הלא ידעת תרצה כי יקר לי מזל מאד, ואולם את נערה צעירה והוא כבן ארבעים... בעוד שנים אחדות הוא כעץ ייבש וחוץ עלומיך יגדל." וכך מגיבה תרצה: "ידעתי את אשר יש בפיה להגיד, אולם אני חובתי אעשה." (עמ' 46). הדיאלוג בין שתי הנשים מראה עד כמה אין תרצה מודעת לכוחות הנסתרים הפועלים עליה, ומהי ה'חובה' המוסרית-רומנטית, התת-הכרתית, לה היא מצייתת.

באורח אירוני, מופיע הרצון לתקן עוול גם כאשר מתבוננת תרצה בדמותו ההולכת ונמקה במכאובה של לנדא (לנדא מענה גופו ונפשו, ספק כדי להימנע מגיוס לצבא הקיסר, ספק בשל אדישות תרצה למכתביו): "ואומר לו יאושר לנדא על ידי כי עתה הייתי לו לאשה... ואפתח ספר התהילים ואקרא בקול, אולי יתעשת האלוהים ולא יאבד העלם הזה." (עמ' 39).

אגב, גם למינץ עצמו, המונע כנראה מתוך רגשי אשם לא מודעים כלפי עקביה מזל ממנו הוא 'גזל', כביכול, את אהבתו לאה, יש חלק בהשתדכותה של תרצה למזל. האב במו ידיו מביא את בתו לבית מזל במלאת שנה למות אמה (בתיאור המהלך יש הד ברור לתיאור מעשה העקדה כמסופר בבראשית, פרק כ"ב), והוא אף שולח אותה לסמינריון בו מלמד מזל, למרות שלתרצה, על פי עדותה, אין כל כשרון הוראה, והיא אף אינה חפצה להיות מורה, מה גם שהלימודים

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

בסמינר שנאיים עליה (עמ' 32 – 33). לכך יש להוסיף את העובדה, שעשירי העיר כלל לא נהגו להועיד את בנותיהן להוראה - משקולים מעמדיים.

מעניינת בהקשר זה עדותה של תרצה על המפגש בין מינץ למזל בבית הכנסת ביום הכיפורים: "בעד אשנבי נשקפתי וארא באנשים איש מברך את רעהו ומרעהו יבקש סליחה. וארא את אבי עומד לפני איש בלא טלית. ואכיר כי עקביה מזל הוא, ותכה מדמעה עיני." (עמ' 27). בעיני הנערה הרומנטיות של תרצה, אביה הוא המבקש סליחה ממזל. יחסי הקרבה בין מינץ למזל יכולים לשמש כר נרחב לדיונים פסיכולוגיים מרתקים, שמקוצר היריעה לא יובאו כאן. תצוין רק השבירה המרתקת של עגנון את הדפוס הקונבנציונלי של היחסים בתוך משולש אהבה שגרת. בנובלה נקשרת קרבה מרתקת ומפתיעה בין ה'מתחרים' מזל ומינץ. מינץ איננו מוכן לשום כיתוב על מצבת אשתו, אלא זה שייכתב על ידי מזל, האינטלקטואל ואיש הספר, לשעבר אהובה של לאה. על קברה של לאה מגיעה הקרבה בין מינץ למזל לשיאה: "וינח אבי את ראשו על האבן וידו אוחזת ביד מזל" (עמ' 12).

רק בסיום הנובלה, לאחר נישואי תרצה למזל, חלה התרחקות בין שני הגברים ומתחדד המתח ביניהם, כעדותה של תרצה: "ואנכי עומדת על המשמר, פן תפרוץ חלילה מלחמת דברים בין אבי ובין בעלי." (עמ' 50). דומה כי לאחר ש'פיצה' מינץ את עקביה מזל על גזלת אהובתו, הוא מרשה לעצמו להחזיר רגשות 'נורמליים' כלפי האישה המבוגר, בן גילו, ש'גזל' ממנו את בתו.

יתר על כן, ובשולי וידוי של מזל בפני תרצה אודות שובה של אמו ליהדות, כנגד כל הסיכויים, יחד עם הפקיד היהודי הצעיר, בחיר לבה (עמ' 34 – 36), כדאי לשים לב לתיאורה של תרצה את תחושותיה שלה בצאתה מבית מזל: "שבתו הביתה ונפשי מלאה. כאיש אשר שתה לשכרה נעו מעגלותי בדרך. הלבנה שפכה אורה ועל נתיבותי נגה אור." (עמ' 36). מה פשר האפיפניה (הארה, התגלות) הפוקדת את תרצה בצאתה מבית עקביה? התשובה ברורה: בסיום סיפורו מצהיר מזל על כוונתו להשלים "את אשר החלה אמו לעשות בשובה אל אלוהי ישראל..." (עמ' 36), וזאת למרות שהוא נתפס כזר ומוזר בעיני החברה המקיפה אותו (שהרי המוסכמה החברתית החדשה היא הליכה בכיוון ההפוך, כלומר, מן הדת אל ה'השכלה'). והרי כך בדיוק תופסת תרצה את מצבה שלה, וזה בדיוק מה שהיא רוצה לעשות בתחום הרומנטי, קרי, להשלים את מהלכי האהבה של אמה, שנגדעו בשרירות לב, לתחושתה, וכנגד התנגדותה הצפויה של החברה המקיפה אותה. סיפורו האישי-משפחתי של מזל מספק לתרצה אישור והשראה לכוונותיה שלה, גם אם מזל כלל לא נתכוון לכך.

מרתק לראות את ההתגברות ההדרגתית של הצורך הנפשי של תרצה להיכנס באופן מלא, כאמור, לאו דווקא במודע, לנעליה של אמה, כדי להתארס לעקביה מזל. וראו, סידרת הז'סטות הרומנטיות-אדולסצנטיות, שמבצעת תרצה: החל מקשירת החוט האדום על ידה לזכר המפגש בשדה עם מזל (עמ' 30), דרך הניסיון הכושל-מביך לחקות את טקס האירוסין של לאה לעקביה, באמצעות קריאת הכיתוב שעל ה'מזרח' (עמ' 42), דרך הפגישה ביער בה היא מתוודה תרצה בפני מזל על אהבתה אליו: "...אמנם על משכבי בלילות קראתיך. כל הימים אני הוגה בך. את עקבותיך חיפשתי בבית החיים על קבר אמי." (עמ' 42 – 43), ועד לחיקוי מעשיה של לאה בעת מחלתה: "ויפרוש מזל את ידו החמה, ואני שחותי את פי על ידו ונשקתיה." (עמ' 43).

למותר לציין, שגם מחלתה של תרצה היא במובן מסוים ביטוי להזדהותה עד כלות של תרצה עם אמה, ובמקביל זו גם מחלה ה'מוזמנת' על ידה, ומסייעת בידה להשלים את 'חובת' השתדכותה לעקביה מזל (עמ' 42; עמ' 46). תנו דעתכם להרהוריה של תרצה בעת מחלתה: "ואזכור את אגדת בת הרוזן אשר אהבה איש מדלת העם ואביה אמר היה לא תהיה. ותחלה הנערה עד מוות, ויראו הרופאים כי נחלתה ויאמרו נחלה מכתה, אין כהה לשברה, כי חולת

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

אהבה היא. אז יבוא אביה אל מאהבה והתחנן לו כי ייקח את בתו לאשה. כה שכבתי על מיטתי ומחזות שונים הדיחוני. ומדי תיסוב הדלת על צירה שאלתי מי זה בא? לבי נהפך עלי וקולי כקול אמי בחלותה את חוליה. " (עמ' 47). הסיפור בו הוגה תרצה בעת מחלתה ותגובותיה לפתיחת דלת חדרה מעידים לא רק על היותה שבויה בחלומות רומנטיים-סנטימנטליים, לא בוגרים במיוחד, אלא גם על עוצמת הזדהותה עם אמה.

רק לאחר נישואיה מתפכחת תרצה מאשליותיה. התובנה המרתקת ביותר, לטעמי, של תרצה המעידה על התפכחותה ועל השתחררותה-בסופו-של-דבר מאותם דפוסים רגשיים, שהניעו את מהלכיה כנערה מתבגרת, מצויה, בסיום יומנה, במשפט: "...איד אישי הממני, אכן להיות רווק נולד. ולמה שדדתי מנוחתו." (עמ' 48). תובנה זו של תרצה היא תובנה פסיכולוגיסטית עמוקה החותרת תחת כל תמונת העולם הרומנטית שלה, הרואה בקשר הזוגי 'אהבת נצח' בלתי ניתנת לערעור. לפי הדגם הרומנטי, צריכה הייתה תרצה לומר משהו מעין זה: 'אכן לאמי נועד מזל, ולמה שדדתי מנוחתו...! המשפט שאותו אומרת תרצה בפועל מרמז לצדדים ה'בעייתיים' באישיותו של מזל, שמלכתחילה כרוך אחר אמו, כנרמז בסיום וידויו בפני תרצה בביתו: "שמחתי כי מצאתי אוזן קשבת לדבר על אמי היום, כי רבו געגועי עליה." (עמ' 36). צדדים אלה, קרי, היסוד האדיפלי באישיותו, הקשו, מן הסתם, על מזל את מיסוד יחסיו עם נשים בכלל עד כה, ולא רק עם תרצה, ואין להם דבר וחצי דבר עם 'נאמנותו' הרומנטית, לאהובתו משכבר הימים ללאה. וכעדות תרצה עצמה: "ומזל סיפר לי את דבר באוהנה, אפס את אמי ואת אבי אמי לא הזכיר." (שם). אך תרצה בשלב מוקדם זה, לפני נישואיה למזל, איננה מבחינה בכך (עיוורונו של הגיבור הטרגי), שכן, היא שבויה באותם דפוסים סנטימנטליים האופייניים לבני גילה.

חשוב מאד לראות בהקשר זה את יחסו האמביוולנטי של עגנון לעולמה המתעתע של הרומנטיקה המושכת את הלב מצד אחד, אך מוליכה בכחש את נאמניה התמימים, מצד שני. אגב, מוטיב התעתועים הוא לטעמי המוטיב המשמעותי ביותר בנובלה, (וראו, למשל, עמ' 23; עמ' 29; עמ' 33), ואליו ניתן לקשור גם את מוטיב התאומים, שעל מרכזיותו עמדו כבר טובי החוקרים ופרשני "בדמי ימיה".

בדיקה פשוטה של הרטוריקה של תרצה לאחר נישואיה לעקביה תגלה, שאמנם תרצה לא הפכה בבת אחת לאישה בוגרת ובשלה המשוחררת מתסביכי ילדות 'רומנטיים', וראו, למשל, מחשבתה האינפנטילית: "ואבקש את נפשי למות, כי מוקש הייתי לעקביה. ואתפלל לילה ויום כי ייתן לי אלוהים בת ודאגה לכל מחסוריו אחרי מותי." (עמ' 50). אך ודאי שעולמה הרגשי והקוגניטיבי התפתח במידה משמעותית בהשוואה לימי נעוריה. וראו, למשל, תודעת האימהות הצומחת בקרבה: "והילד אשר בקרבי יגדל מיום ליום. כל היום הוא שיחתי...כמעט אם אני." (שם).

ובעניין ההנמקות למהלכי עלילת הנובלה, דומה כי עגנון כדרכו איננו מסתפק בהסברים פסיכולוגיסטיים מרומזים לצעדיה של תרצה, וגם יד הגורל מרחפת כצל מעל עלילת הנובלה. הדמות המשמעותית ביותר בייצוג כוחו של הגורל בסיפור היא דמות אישה זקנה המתגלגלת כמוטיב מרכזי ביצירה. ואם לדייק עוד יותר, ניתן למעשה לדבר על שלוש פונקציות של 'האישה הזקנה' בנובלה: 1. היא מהווה חלק מהמרקם הסיפורי הריאליסטי ביצירה. 2. בדמותה ניתן ביטוי עקיף למאווים נפשיים כמוסוים של דמות מרכזית ביצירה (בדרך כלל, תרצה). 3. היא משמשת כמעין דמות מיתית המגלמת בהופעתה את יד הגורל המכוונת את אירועי העלילה.

לראשונה נתקלים בה מינץ ובתו תרצה בלכתם לבית מזל לצורך קבלת הכיתוב שעל המצבה: "ונבוא עד קצה העיר. והנה אישה זקנה חופרת בגן. ויברך אבי את האישה ויאמר לה, הגידי נא לנו אישה טובה היש בזה מר מזל? ותנח האישה את הקרדום אשר חפרה בו ותאמר, כן אדוני, מר מזל בבית. ויאחז אבי בידי ויאמר, לכי בתי באי החדרה." (עמ' 11). בהמשך יסתבר

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

שמדובר במשרתת הזקנה של עקביה מזל, אך אופן הצגתה ביצירה מאציל עליה נופך מיתי-דרמטי.

הפעם הבאה בה מופיעה הזקנה היא בהיות תרצה בת השש-עשרה תלמידה בסמינריון למורות. בחלוף ימי החורף, כאשר מתעוררת תרצה ליום אביב מואר בתחושה ש"דבר נפל בעולם" (עמ' 33). רגליה מושכות אותה אל מחוץ לעיר, מן הסתם אל ביתו של מזל, אך מעצורים פנימיים (בושה מפניו) מונעים ממנה מימוש שלם של המהלך: "ואפן ללכת הלאה והנה אישה זקנה עומדת, כמו מחכה לי כי אשאל אותה לדרך. ואני לא שאלתי." (עמ' 33).

בפעם השלישית מזוהה האישה הזקנה (אותה אישה?) כמשרתת של עקביה מזל, שעזבה את בית אדוניה בגלל אחריותה העקיפה לפיטוריון מן הסמינריון, וכעת היא באה מן הכפר לבקרו וממתינה לשובו לביתו. ביושבה על כבש הבית היא משמיעה בפני תרצה, שאף היא סרה לבקר את מזל בביתו, ואפילו הביאה עמה אגודת אסטרים, "דברים טובים על מזל אדוניה" (עמ' 40). תרצה שמחה לשמוע את שבחו של מזל, ובמחווה רומנטית-נערית מפזרת את אגודת הפרחים על מפתן ביתו.

הגורל בשיא כוחו ועצמתו, בצד סערת הנפש החזקה של תרצה בחוליה, מגולמים בהופעתה הרביעית של הזקנה בחלומה של תרצה בו מתבשרת למעשה תרצה, שאין לה זהות נפרדת מאמה והיא 'נדונה', כביכול, לממש ולהשלים את סיפור חיי אמה: "והנה זקנה אחת עומדת בדרך, מחכה כי אשאל אותה לדרך, הלא היא הזקנה אשר ראיתי לפני חודש בצאתי ביום בהיר אל מחוץ לעיר. והזקנה פתחה את פיה ותאמר הנה היא. כמעט לא הכרתיך, לא בת לאה את? הלא בת לאה את, אמרה הזקנה בהריחה טבק, ומרוב דבריה לא נתנה לי לענות דבר. נענעתי לה בראשי כי בת לאה אני. ותוסף הזקנה ותאמר הלא אמרתי כי בת לאה את, ואת עברת עלי כאילו אין דבר. הטלאים אינם יודעים את מקום המרעה אשר רעו אמותיהם." (עמ' 44). ובאחת, אין ספק שמודלים פסיכולוגיים פרוידיאניים - ובמיוחד אלו הקשורים בכוחו של התת-מודע כמניע נסתר למעשיהם של בני אדם בערות ובחלום - עשויים להוות תשתית פרשנית מרתקת למהלכי עלילת "בדמי ימיה".

[חזרה <<](#)

3. המישור האידיאי

קריאה תמימה ביומנו של עקביה מזל, ואין ספק שבנקודת מבטה של הקוראת הצעירה תרצה יש מידה לא מבוטלת של תמימות, עשויה לחשוף את הסיפור הסנטימנטלי הבא: מעשה באב עריץ וקהה רגש הגודע באחת את סיפור אהבתם הטהורה של בתו (לאה) ומחזרה הצעיר העני (עקביה), כדי להשיאה, בתואנות שווא ובניגוד לצו לבה, לאיש עשיר (מינץ).

גם המשכו של סיפור האהבה הרומנטי דלעיל, כפי שהוא מסופר מפיה של תרצה, נגוע במידה רבה של תמימות: בעקבות סילוקו, עקביה פורש לשולי העיר ולשולי החיים ואינו מתחתן. דומה כי הוא נותר נאמן בלבו לאחת והיחידה עמה נתארס בטקס לא רשמי בסוכת בית הוריה. ומה עולה בגורלה של לאה? הבת העדינה מצייתת אמנם לאביה, נישאת לאיש העשיר (מינץ), שנבחר עבורה על ידי אביה בסיועו של השדכן (גוטסקינד), ואף יולדת לו בת (תרצה), אך חיי רוויים חולי ועצב. בלבה שומרת לאה אמונים עד מוות לאהוב נעוריה, ובכך דנה לחיי תסכול ואומללות הן את בעלה והן את בתה, הזנוחים, כיוון שהם אוהבים אותה עד מאד.

בדרך מקרה מגלה תרצה, הבת הרגישה והרגשנית, את סיפור האהבה המוחמץ של אמה ופותחת במהלך 'רומנטי' שמטרתו, הלא מודעת, לתקן את המעוות בחיי האהבה של אמה (מעוות, אגב, הוא שם כלבה של מינטשי, עמ' 39). תרצה מחזרת בעקשנות אחר אהוב נעוריה של האם, שגילו למעלה מכפול מגילה, ולא מרפה ממנו עד שהיא נישאת לו וכביכול 'סוגרת

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

מעגל. עד כאן מתנהלים הדברים, לפחות על פניהם, על פי כללי האתוס הרומנטי-סנטימנטלי.

אך אבוי, עד מהרה מתברר כי "מעוות לא יוכל לתקון" (קהלת, א', 15). לתרצה מסתבר שלא רק שלא תקנה את 'העוול הנורא', אלא שאף כפלה ושלשה אותו. מהלכיה של תרצה מאמללים לא רק אותה. כאמור, גם חייהם של הסובבים אותה נגדעים בטרם עת כבסיומה של טרגדיה עתיקה. אלא שדווקא הפיכחון האנטי-רומנטי בו מסתיימת עלילת הנובלה 'מאלץ' את הקורא הנבון לבחון מחדש את פרשנותו להתרחשויות ביצירה, בדיוק כשם שעושה זאת תרצה, גיבורת היצירה עצמה, בסיום יומנה, גם אם באופן חלקי למדי. האמנם נגרם מותה של לאה משברון לב כתחזיתו הנבואית-דרמטית של עקביה הצעיר ביומנו (עמ' 24), או שמא צדק אבי לאה בהבחנתו הרפואיות? הטקסט העגנוני איננו מכריע בין האפשרויות.

ובכל מקרה, אין ספק ש"בדמי ימיה", דווקא בשל המוטיבציות הרומנטיות-אדולסצנטיות של גיבורתו המוליכות אותה ואת סובביה אל עברי פי-פחת, חותר תחת המיתוסים הרומנטיים, של 'המשפחה המאושרת' והזוגיות מן האגדות. לשון אחר, מאחורי המבט הרגשני של תרצה ניצבת דמותו של מחבר מפוכח-מתוחכם המאיר באור אירוני וספקני, ולמצער אמביוולנטי, את האידיאלים הרומנטיים המניעים את צעירי העיירה בעידן המודרני.

גם מבחינה ספרותית ראוי לתת את הדעת למאבקו של עגנון בפואטיקה הניאו-רומנטית, שסימנה את ראשית דרכו כסופר וחיבלה במאמציו להתקבל לקאנון קהילת הסופרים העבריים בעולם הספרות של ראשית המאה העשרים. סגנונו המאופק והאירוני של עגנון ה'מאוחר' הוא, במידה רבה, תוצר של הפניית עורף סגנונית לעודף הסנטימנטליות, שעלה מביכורי יצירותיו: "בארה של מרים"; "תשרי"; "לילות" ואחרות.

לא זו אף זו, באמצעות דיאלוג אינטר-טקסטואלי בנובלה "בדמי ימיה" עגנון מבנה את עמדתו הידועה, שעיקרה קינה על מצבה של התרבות היהודית המסורתית בעידן המודרני. בדרכו הערמונית מסווה הטקסט העגנוני את המשמעויות הרעיוניות והערכיות העולות מן האינפורסיות (היפוך ושינוי סדר המילים במשפט) של המקורות היהודיים, בעיקר המקראיים, השזורים לכל אורך הנובלה. העובדה שתרצה כותבת את יומנה בלשון המקרא דווקא, מטשטשת את המשמעויות האידיאליות העולות מן השימוש המתוחכם שעושה המחבר באותם מקורות. הקורא הנבון נדרש לחשוף את שמסתתר מאחורי הרובד הגלוי של הנובלה.

תקצר היריעה מלתאר את שפע התחבולות המבוססות על דיאלוג אינטר-טקסטואלי ב"בדמי ימיה", אך הנה כמה מהן להמחשה: "מה אהבתי את קולה." (עמ' 7) כותבת תרצה על אמה בפתחת יומנה. והרי כל מי שלשון המקרא איננה זרה לו מתהדהד לו המקור המקראי: "מה אהבתי תורתך כל היום היא שיחתי" (תהילים, קי"ט, 97). במילים אחרות, קולה של האם מהווה מקור משיכה-הערצה עבור תרצה ועניין יומיומי לענות בו, מעין תחליף לאהבת התורה שבמקור (וכבר הזהירו חז"ל מפני הקונטציות הארוטיות שבקולה של אישה: "קול באישה ערוה", ברכות, כ"ד).

בהמשך מתואר הפולחן שמקיימת לאה סביב ה'כתבים' שבתיה, שאותם רואה תרצה, גם אם מרחוק: "והכתבים כתובים כתיבה תמה על נייר דק, ושורות קצרות וארוכות הם כתובים." הלשון המתארת כתבים אלה, הלא הם מכתבי האהבה של עקביה מזל ללאה, מתכתבת עם לא פחות מלוחות הברית, כמתואר בספר שמות פרק ל"ה פס' 15: "ויפן וירד משה מן ההר ושני לוחות העדות בידו לוחות כתובים משני עבריהם מזה ומזה הם כתובים." את הכתבים הללו שורפת לאה לפני מותה במעין טקס פרידה קדום, שכולו ספוג בפולחן המוות, כשהיא שואפת את עשנם אל קרבה. פעמיים חוזרת תרצה על המשפט: "הכתבים בערו (באש) והבית מלא עשן." (עמ' 9). והרי הדברים לקוחים במקורם מסצנת ההתגלות של האל לנביאו: "וינועו אמות

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

הספים מקול הקורא והבית ימלא עשן" (ישעיהו, ו, 4).

מה משותף לכל האינורסיות הללו של המקורות המקראיים? לטעמי התשובה היא זו: בכלן יש משום שבירה וחילון של הוויית הקדושה של המקור המקראי. השימוש במקורות המקודשים למסורת היהודית נעשה לצורך האלהה של היסודות הרומנטיים, המעניקים תוכן חדש לחייהם של גיבורי הנובלה. זהו לא רק הגילום המובהק של השבר והקרקע בעולם היהודי המסורתי, אלא מניה וביה גם ה'היבריס' הסמוי והלא-מודע במעשיהם של הגיבורים המוביל אותם אל 'סופם' הטרגי.

ואביא עוד דוגמא מרכזית אחת לעניין זה. בסצנה שהיא אולי הרומנטית ביותר בנובלה מתארכים לאה ועקביה תוך שהם משמיעים פסוקי שבועה והתחייבות זו לזה, וזה לזו. טקס האירוסין המאוחר מתקיים בחג הסוכות בסוכה בה מתגורר עקביה. לאה מנסה לתלות את ה'מזרח' על קיר הסוכה ובתוך כדי כך נופלת הטבעת שבאמצעותה תולים את ה'מזרח' על הקיר. וכך מתאר מזל ביומנו את המשך פעולותיה של לאה: "ותיקח את הטבעת ותשם אותה על אצבעי ובחוט השני אשר למחלפות ראשה קשרה את המזרח בקיר ותקרא אשרי איש שלא ישכח ואני קראתי אחריה וכן אדם יתאמץ בך ופתאום נתאדמנו שנינו." (עמ' 23 – 24). מעבר להתרגשות שמעוררת הסצנה, ומעבר להיבטים המגדריים המרתקים העולים מן הקטע (בניגוד למוסכמות, לאה היא היוזמת של המהלך והיא זו המקדשת את עקביה), הרי ברור שהשימוש הטקסי שנעשה בכיתוב שעל גבי ה'מזרח' הוא לצרכים רגשיים-רומנטיים (טקס אירוסין), שאין בינם לבין המשמעות הליטורגית המקורית של הטקסט היהודי דבר וחצי דבר. והרי הברכה שעל ה'מזרח' לקוחה מתוך הפיוט של 'ברכת זיכרונות' בתפילת העמידה במוסף לראש השנה, ולמותר לציין, שהיא מופנית במקורה לאלוהים ואינה מיועדת לשימושים רומנטיים, ויהיו אלה מרגשים ונוגעים ללב ככל שיהיו.

אגב, רמז מטרים ליחסו האמביוולנטי של עגנון אל המהלכים הרומנטיים השובים את לבם של בני הנעורים מצוי בתיאור קישוטי הסוכה, שביסודם הם מסורת יהודית ידועה. וכך מתאר אותם מזל: "מה נאוה סוכתי בחג הסוכות. על ענפים בתוכה תלינו פנסים אדומים..." (עמ' 23). 'פנסים אדומים'?! רחוק מאד מ'נוי סוכה' המסורתי, ומזעזע באסוציאציות שהפנסים האדומים מעוררים.

ובאחת, בדרכו המתוחכמת ולצרכים ספרותיים-אסתטיים, מסווה עגנון את המגמה האידיאית המרכזית ביצירה: קינה על השבר שחל בעולם היהודי באירופה, בעידן ה'נאורות' המודרני, עת הפכו המקורות היהודיים המקודשים מדורי דורות לערוץ תקשורת חילוני-רומנטי; הוא הוא ה'תעתועים' המלווים מבלי דעת את עלילת הנובלה כולה. ואפרופו הקשר בין רומנטיקה ונעורים אין ספק שמחלת ה'רומנטיקה' היא גם נחלתו של עקביה הצעיר המשוכנע מתוך שיגיון נעורים מובהק, שאבי לאה הרחיקו מבתו מתוך קנאה וצרות עין. כמה היבריס טמון בהתרסתו של מזל בפני אבי לאה: "הוי אדוני, בתך תורת לא תשכח, כי בשירי אשר כתבתי תהגה. אותי עזבה ואת תורת תשמור." (עמ' 24), ובמקור המקראי: "לא ימוש ספר התורה הזה מפוך והגית בו יומם ולילה למען תשמר לעשות ככל הכתוב בו כי אז תצליח את דרכך ואז תשכיל" (יהושע, א', 8). אז אמנם צדק עקביה ב'נבואתו', ולאה אמנם הוגה בשיריו יומם ולילה ואפילו מינץ נשבה בקסמם, אלא שתחזיתו היא הטרגדיה שביסוד השבר הגדול בעולם היהודי ההולך ומתרחק משורשיו המקוריים.

בהקשר זה חשוב לראות את הדרך הפיוטית, העדינה ומלאת האהבה בה מתאר עגנון את תפילת ליל יום הכיפורים בבית הכנסת: "החזן שר כל נדרי ושירתו גברה מרגע לרגע. הנרות התלקחו והבית מלא אור. (והשוו עם: "והבית מלא עשן" בטקס הפרידה ה'רומנטי' שמקיימת לאה). האנשים נעו בין הנרות ופניהם עטופים. מה אהבתי את קדושת היום (והשוו עם "מה אהבתי את קולה" של תרצה בפתחת הנובלה). דומם שבנו הביתה ואין דובר דבר. כוכבי השקט ברקיע ונרות החיים בבתים האירו את דרכנו...הירח יצא מבין מפלשי עב וקול דממה

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

דקה עלה מן המים. ממרום שלח אלוקים שקט. לעולם לא אשכח את קדושת היום הזה" (עמ' 27). למותר לציין, שאף לא שמץ של אירוניה מצויה בדרך בה מתאר עגנון את הווית היום הקדוש ביותר באמונה היהודית.

ודוק, אין בכוונתי לטעון שעגנון מציב קו 'אנטי-רומנטי' עקבי לכל אורך יצירתו; קו השולל לכאורה את חיי הרגש של גיבוריו. לא בכך מדובר. וראו, למשל, סיפורו הידוע "אגדת הסופר" בו מוארת באור ביקורתי-אירוני ההשתעבדות לעולמה של התורה תוך הזנחת מחויבותו של אדם לחיי אישות משפחתיים. דומה כי עגנון נאבק לא בחיי הרגש של גיבוריו, אלא על שמירה על האיזון הנכון בין המרכיבים השונים בחייו של אדם וחושף את התוצאות הרות הגורל של החריגה מאיזון זה.

[חזרה <<](#)

4. סיכום

דומה כי הנובלה "בדמי ימיה" על אף היותה מן המוקדמות שביצירות עגנון מסמנת את המגמות הבשלות בכתיבתו בכמה וכמה מישורים: הלשון הארכאית, המודוס האירוני המאפיין את סגנונו, הפער שבין פני שטח שלווים לבין זרמי מעמקים פסיכולוגיסטיים ורעיוניים סוערים, התמאטיקה המעוגנת בשטח בעולם היהודי בין מסורת להשכלה, התובנות האנושיות המעמיקות באשר ל"טבע האדם" ועוד.

ובכל זאת, למרות הבשלות הסגנונית והמבנית, קריאה בסיום הנובלה מעוררת תמיהה, שכן, בניגוד למוסכמות סיפוריות ידועות, לא סיום אחד לפנינו כי אם שניים: "כלו זיכרונות תרצה" (עמ' 50) חותם עגנון את סיפורה של תרצה, ומיד אחר כך מוסיף הוא עוד פסקה בה מתארת תרצה את המרחב-זמן ("בחדרי בלילות", שם) בו נכתבים זיכרונותיה, תוך שהיא מנמקת בנימוקים פסיכולוגיסטיים-תרפויטיים את דחף הכתיבה שהתעורר בה ("על אשר אמצא מרגוע בכתבי", שם). אמנם אין סיבה שלא לקבל את הסבריה של תרצה באשר למניעה, למרות שמלכתחילה לא הייתה 'נערה כותבת' (לפחות לא נמצאו לכך עדויות בזיכרונותיה).

אלא שמאחורי 'יומנה' של תרצה ניצב מחבר רב תושייה, שגם אם מצוי הוא בראשית דרכו הספרותית, הרי ש'מאחורי גבה' של גיבורתו, הוא מזמין אותנו קוראיו לתהות על מניעי כתיבתו ועל משמעות יצירתו: "על מה כתבתי...מה החדשות אשר ראיתי ומה הדברים אשר יש עמי להודיע..."(שם).

ובכן, הנובלה "בדמי ימיה" היא כאמור נובלה סבוכה ולא פשוטה, שבוודאי לא במקרה נכללה בקובץ שכותרתו היא 'סיפורי אהבים'. כסופר מגלה עגנון אמפתיה רבה לסבלם של גיבוריו ולתסכול שהם חווים בחיי האהבה שלהם. עם זאת, קריאה זהירה ומבוקרת ביצירה תגלה, שבניגוד לתחושותיהם ולתמונת עולמם של הצעירים (תחילה אלו לאה ועקביה ובדור הבא זו תרצה) אין שום יסוד למחשבה שתמונת העולם הרומנטית (או הניאו-רומנטית) היא זו העומדת ביסוד כתיבתו של עגנון בנובלה. כמעט ההיפך הוא הנכון. דומה כי המגמות הניאו-רומנטיות של שלהי המאה התשע עשרה וראשית המאה העשרים, שסחפו את צעירי החברה היהודית, ואפילו עגנון עצמו נהה אחריהן בביכורי יצירתו, אינם זוכים עוד לברכתו המלאה של המחבר, וכאמור, הוא מאיר אותן באור אמביוולנטי מאד.

כך למשל, אין בסיס לתחושה בסיפורנו, שמהלכי הוריה של לאה נבעו משרירות לב או מתאוות בצע, כפי שנטה לראותם עקביה בצעירותו. האמנם צדק עקביה בהתרסתו כלפי אבי לאה: "הה, אדוני מחלה אחרת בלב בתך, שכל מעיינות הרפואה לא ירפאוה, ואנכי אמרתי רפא ארפאנה, ואתה הרחקתני." (עמ' 24)? הטקסט העגנוני רחוק מלהכריע. ממה נגרם מותה של לאה? האמנם שברון לב הוא (אהבה נכזבת), או שמא המום המולד בלבה (בעיה רפואית) הוא הגורם למותה? שוב, הטקסט העגנוני רחוק מלהכריע. ובאחת, בין אם צדק, אבי לאה, ובין אם לאו,

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית
אגף רוח וחברה
הפיקוח על הוראת ספרות

נראה כי הוא עשה ניסיון כן למנוע מבתו את שעלה בגורל אחיה שמצא את מותו בעת השירות הצבאי הכפוי בצבא הקיסר, כיוון שסבל ממום תורשתי בלבו. פער הדורות בין עקביה לבין הורי לאה מנע מהם ראייה דומה של המציאות. יתר על כן, הזוג היחיד בנובלה, שחיי הנישואין שלו עולים יפה למרות עניים המרוד, הוא אמו ואביו של מזל, שמצאו את דרכם חזרה מן ההתבוללות אל היהדות, ובתוך כדי כך זכו באושר האישי והמשפחתי גם יחד.

לשון אחר, גם אם ברור כי אין לשלול את תקפן של העוצמות הרגשיות הנוגעות ללב בקשר האהבה בין הצעירים (כפי שנוגע ללב קשר האהבה בין הירשל לבלומה בסיפור פשוט, אך לבגרות ולבשלות מגיע הירשל רק לאחר משבר נישואיו למינה), הרי שעגנון בדרכו המתחכמת מציב גבולות ברורים ל'רומנטיקה' השלטת בחייהם של הצעירים ומתעתעת בהם ובדרכם. בסופו של יום, הערך המשמעותי בעולמו של הסופר הוא היהדות בגרסתה המסורתית-אמונית.

מהו אפוא המעוות עליו מצביעה היצירה? לטעמי, מעבר להיבטים פסיכולוגיים מרתקים שעלילת "בדמי ימיה" מזמנת (עיוותים בתחום חיי האהבה של הגיבורים), ואלו אף נסקרו בהרחבה במאמרי, העיוות הגדול מצוי בתחום חיי הרוח של הקהילה היהודית בעידן המודרני. המודרניזם הביא בכניפו שתי מגמות, שערערו על 'שלטון הדת' בחברה היהודית באירופה של שלהי המאה התשע עשרה וראשית המאה העשרים. התנועה האחת היא תנועת ההשכלה, שהעמידה במרכז את ה'נאורות' ואת 'שלטון התבונה' והאחרת היא כביכול ניגודה של הראשונה, ולמעשה משלימה לה, והיא התנועה הרומנטית שהעלתה על נס, בתרבות, בספרות ובאמנות, את חיי הרגש, בעיקר אלו של האדם הצעיר.

עגנון, מן הסתם בשל היותו אדם מאמין ושמרן בהשקפת עולמו, הקדיש חלקים ניכרים מיצירתו להתקפה מרומזת או גלויה על שתי מגמות אלה גם יחד, ולמצער נתן ביטוי לעמדה אמביוולנטית כלפיהן. כך משמשת הנובלה "בדמי ימיה" בסיס לעמדה ביקורתית כלפי הרציונליזם המגולם בתנועת ההשכלה (וראו כיצד מלגלג עגנון על ניסיונו של עקביה ללמד את אשתו הצעירה את "חכמת ההיגיון", עמ' 48). עמדת המחבר משתקפת היטב ביומנו של עקביה מזל: "כולם נאנחים, מבקשים השכלה. ואני? אחת שאלתי אותה אבקש, לכתוב בדרך ה' כל ימי חיי." (עמ' 23).

אלא שעגנון כסופר בוגר ומפוכח מכיר בכוחות הסטיכיים הבלתי הפיכים המניעים את החברה היהודית בעידן המודרני, וכל שנותר לו הוא לקונן על החורבן המתרחש לנגד עיניו, ועל הטרגדיה הרוחנית הפוקדת את העולם היהודי המודרני. אין תמה אפוא, שמתוך תיאור חורבן הבית בשורות הפתיחה הפיוטיות הנפלאות של "בדמי ימיה" מהדהד גם חורבן הבית במובנו הרחב יותר, הקהילתי-היהודי, וזאת באמצעות הכתיבה בסגנון הקינה המקראית בכלל, וברוח מגילת איכה בפרט. אין תמה גם על כך שכל גיבורי הנובלה מתים בדמי ימיהם, לאו דווקא 'לעונש' על חטאיהם, אלא כביטוי ל'היבריס' הבלתי נמנע במעשיהם עם המעבר מסדר חברתי אחד למשנהו, ממציאות של אמונה שלמה ותמימה (גם אם מדומיינת בלבד), למציאות של שבר ובקיעים באמונה היהודית.